

журналистік қызметінің дамуына үлкен әсер етті «Орынбор парағы» газеті, оны 1873 жылы жариялауды ол алғашқылардың бірі болып қолдады. Бұл газетте Ы.Алтынсариннің ғылыми-танымдық сипаттағы мақалалары, жергілікті қазақ халқының өмірінен алынған очерктері жарияланды.

1879 жылы 2 желтоқсанда «Орынбор листовкасында» Ы.Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясына» алғысөзі жарияланды, онда ол осы кітапқа енген материалдардың қазақ халқының өмірінен алынғандығын, бұл кітапты пайдаланбауға арналған деп түсіндірді. Оқулық ретінде ғана емес, сонымен қатар жаппай оқуға арналған кітап ретінде. Автор нақты мысалдарды қолдана отырып, орыс педагогикасы жетекшілерінің озық тәжірибесін қарызға ала отырып, халыққа білім беруді дамыту арқылы қазақтарды орыс мәдениетімен таныстыру қажеттілігін көрсетті. Ыбырай Алтынсарин мен Н.Ильминскийдің корреспонденциясы үлкен қызығушылық тудырады. Николай Иванович Ильминский, Қазан университетінің профессоры, қазақ мұғалімдер семинариясының директоры болған. Дарынды шығыстанушы, ол қазақ тілін, этнографиясын, фольклорын зерттеді.

1862 жылы «Ертарғын» поэмасын жазып, бастырып шығарды. Сонымен бірге Алтынсарин Санкт-Петербург және Новороссийск университеттерінің профессоры В.Григорьевпен хат жазысып тұрды. Тіл, археология, этнография, тарих туралы көптеген еңбектердің авторы, ол қазақ халқына білім беруде көп еңбек сіңірді. Ол ресми тілде қолдану бойынша қазақ тілінің «құқығын қалпына келтіру» мәселесін көтерді. Ол орыс алфавитін қазақ тіліне енгізу идеясын ұсынды. Алтынсарин Василий Владимирович Катаринскиймен де хат жазысқан. 1875 жылдан өмірінің соңына дейін, яғни 1902 жылға дейін Катаринский Орынбор оқу округінде мектептердің учаскелік инспекторы қызметін атқарды. Катаринский бірқатар оқулықтарды құрастырды: «Қазақтарға арналған әліппе», «Орыс тілінің қазақтарға арналған практикалық сабақтары», «Орысша-қазақша және қазақша-орысша сөздік».

Ыбырай Алтынсарин ғылыми және ағартушылық қызметпен қатар көрнекті қоғам қайраткері ретінде де танымал. Ол мүмкіндігінше көп адамның Қазақстанда білім алуы үшін барын салды. 1887 жылы Ыбырай Алтынсарин алғаш Торғайда қазақ қыздарына арналған мектеп ашты. Олардың кәсібінің негізгі тақырыбы қолөнер болды: қолмен тігу, машинкаға тігу, кесте тігу, тоқу, алтын тігу. Бұл әйелдер мектебінің ашылуы қазақтарға әсерлі әсер қалдырды.

Ыбырай Алтынсарин бұған дейін қазақ ақындары қолданған татар және араб-парсы өрнектерімен көмкерілген жасанды кітап тілінің орнына қазақ тілінің тазалығы үшін батыл жаңашыл ретінде әрекет етті, ол қарапайым, бейнелі, нағыз халық тілінде жазылған. Алтынсарин өз шығармаларында метафораларды, аллегорияларды, салыстыруларды кеңінен қолданды. Ол қазақ халқының өмірін бейнелейтін қарапайым сөздерді енгізуден қорықпады.

Біз алғыс білдіретін ұрпақтар тәрбиешіміздің бай мұрасын мақтанышпен қабылдаймыз. Оның қазіргі заманғы жағдайдағы халқымыздың тағдырын айқындайтын, мәдениет пен ағартушылықты, өзіндік ерекшелік пен тәуелсіздікті көтеретін ұлттық бірлікке, бейбітшілік пен келісім сабақтарына, діни төзімділікке шақыруы біздің мемлекетіміздің саясатының жетекші жұлдызына айналды.

Әдебиеттер тізімі

1. **Антология педагогической мысли Казахстана.** [Текст] // Сост. Калиев С., Аюбай К. Алматы, 2012 – 129с.
2. **Кузьменко, О.** «Нет, весь я не умру» [Текст] // «Ленинский путь» – 1991. – 20 июня. – С. 1-2.
3. **Каирбеков Г.** «Пусть дух его осеняет нас» [Текст] // «Учитель Казахстана» – 1991. – 31 октября. – С.1.
4. **Омарова, К.** Ибрай Алтынсарин о воспитании. [Текст] // «Костанайские новости» – 2001. – 14 августа. – С.1.
5. **Шаяхметов, А.** «Родник, утоляющий жажду» [Текст] // «Ленинский путь» – 1991. – 22 июня. – С.4.

ӨОЖ 159.9

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИЯҒА БЕЙІМДІЛІГІНІҢ ПСИХОФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

Бейсембаева А. – педагогика ғылымдарының магистрі, Ақмола облысы білім басқармасының жанындағы «Көкшетау қаласы, жоғары техникалық колледж» МКҚК педагог-психолог.

Балтабекқызы М. – өзін-өзі тану пәнінің оқытушысы, Ақмола облысы білім басқармасының жанындағы «Көкшетау қаласы, жоғары техникалық колледж» МКҚК.

Мақала жас өспірімдердегі агрессиялық тенденциялардың алдын-алу проблемасына арналған.

Түйін сөздер: агрессия, мінез-құлық, өзін-өзі өлтіру, нашақорлық.

«Қазақ мектептері – қазақтарға білім берудің басты құралы ... біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осы мектептерде. Сондықтан мектептерде жақсы білім беретін болсын ... Ғылым мен қаруланған, әр нәрсеге дұрыс көзқарасы бар адамдар қазақ арасында көбейіп, бүкіл халыққа әсер ете алады».

Ы. Алтынсарин

Қазіргі өркениет мектеп ортасында дағдарыс құбылыстарын тудырады. Адамгершілікке жатпайтын алаңдаушылық, көптеген жасөспірімдерде этикалық моральдық критерийлердің төмендеуі. Жасөспірімдер мен балалар арасында нәрестелік тенденциялар күшейе түсуде: Тәуелсіздіктің жеткіліксіздігі, әлеуметтік өмірдің тапшы тәжірибесі. Жасөспірім белгілі бір микроәлеуметтік жағдайлардың әсерінен қалыптасқан бірқатар белгілермен ерекшеленеді. Сонымен қатар, өсудің психофизиологиялық қиындықтарының элементтері, денсаулығының нашарлығы, көңіл-күйдің күрт ауытқуы, психиканың тұрақсыздығы, жыныстық жетілу және т. б. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқының себептері адамдармен қарым-қатынастың тұрақты ауыр стереотиптерін қалыптастыруға негізделген бірқатар психофизиологиялық алғышарттарға ие. Әсіресе жасөспірім кезіндегі қоршаған орта жағдайларына бейімделу физикалық және психофизиологиялық қайта құруларға байланысты қиын.

Жасөспірімдердің психофизиологиялық ерекшеліктері негізінен орталық және эндокриндік жүйелердің өзара әрекеттесуінің ерекшелігіне байланысты. Жасөспірімдермен жұмыс істейтін психологтар мен тәрбиешілер атап өткендей, осы жас тобында туындайтын проблемалар негізгі қажеттіліктерді қанағаттандырумен байланысты іздеулермен немесе қиындықтармен байланысты болуы мүмкін: – физиологиялық, физикалық және жыныстық белсенділікпен байланысты; – психологиялық қауіпсіздікте, топтастыру реакциясы; – ата – аналардан Тәуелсіздік пен босатуда; – тіркемеде, сәттілікте, өз мүмкіндіктерін тексеруде, өзін-өзі тану мен дамытуда "Мен". Жасөспірім психиатрларына келетін болсақ, осы жастағы дәстүрлі сипатқа қосымша, олар көбінесе өзін-өзі бұзатын алкогольизммен, нашақорлықпен, есірткіге тәуелділікпен, өз-өзіне қол жұмсаумен немесе басқаларға қатысты агрессивті мінез-құлқымен күресуге мәжбүр. Сонымен қатар, соңғы жылдары мистицизммен, оккультизммен және тоталитарлық діни секталармен байланысты әлеуметтік ауытқулар көбейіп келеді. Жасөспірімдердің агрессиясы ересектердің агрессиясынан әлдеқайда жоғары деп саналады. Көбінесе бұл өзін-өзі растау қажеттілігіне байланысты. Мысалы, жасөспірімдер қылмысының статистикасы жыл сайын мыңнан астам кісі өлтіруді, бірнеше жүз зорлауды, ондаған мың дене жарақатын және басқа да құқық бұзушылықтарды айқын агрессивті субтекстпен есептейді. Сонымен қатар, соңғы 30-да көмелетке толмағандар жасаған агрессивті қылмыстардың өсуі айқын байқалады, дегенмен соңғы жылдары жасөспірімдер жасаған құқық бұзушылықтардың жалпы саны азайып келеді. Зерттеушілердің көпшілігі келесі тұжырымдар жасады: жасөспірімдердің агрессиясы жасөспірімдердің ең жақын ортасында (мысалы, мектепте) тамыр алады; ересектер тәуелсіз және олардың мінез-құлқының отбасылық және жұмыс қатынастарына тәуелділігі салыстырмалы түрде аз; ең агрессивті-бұл мінез-құлқын ешкім қадағаламайтын жасөспірімдер, олар өздерін ұстайды (назар аудармайды) және қатаң жазаларға ұшырайды; агрессивті мінез-құлқын көбінесе жасөспірімнің тікелей ортасымен анықталады: достар, мұғалімдер, БАҚ; Балалар құрдастарының мінез-құлқын байқау арқылы агрессивті әрекет етуді үйренеді, өйткені ересектердің мінез-құлқы олар үшін онша маңызды емес; ең агрессивті балаларды өз тобындағы көпшілік қабылдамайды, сондықтан олар агрессивті құрдастарының арасынан достар табады. Осы негізде айқын қоғамға қарсы мінез-құлқы бар жастар топтары құрылады: бір рет қабылданбаған, бірақ күшті, олар бүкіл қоғамға қарсы тұруға дайын. Жасөспірімдер аудиториясымен жұмыс жасау кезінде мұғалім мен психолог әрқашан жасөспірімдердегі агрессияның ерекшеліктерін ескеруі керек.

Жасөспірімдердің агрессиясын жеңу бойынша мұғалімнің жұмысы. Көптеген мұғалімдер күнделікті жасөспірімдер агрессиясының көріністеріне тап болады. Кейбір мұғалімдер проблеманың бар екенін тұтастай немесе олармен жұмыс істеуге тура келетін жасөспірімдер топтарында жоққа шығарады. Жасөспірімдердің агрессиясына қатысты бірнеше қате түсініктер бар: 1. Жасөспірімдердің агрессиясы сөзсіз. Агрессия адамға биологиялық объект ретінде тән, бірақ әлеуметтік қолайсыз жағдайларда ол мүлдем басқа сипатқа және күрделі формаларға ие болатындығын есте ұстаған жөн, сондықтан жасөспірім агрессиясының алдын-алудан бас тарту күлкілі. 2. Жасөспірімдер агрессиясы психологиялық патологияның салдары. Бұл әрдайым бола бермейді. Әдетте, жасөспірімдердің агрессиясы психикалық бұзылулардың салдары емес. Зерттеулер көрсеткендей, жасөспірімдердің агрессиясы қоршаған ортаға бейімделудің бұрмаланған реакциясы ретінде ең қауіпті нысандарды (зорлық-зомбылық, кісі өлтіру, терроризм) қабылдайды. Аномалды бейімделу реакцияларының даму механизмі келесі схема түрінде ұсынылуы мүмкін: психо-травматикалық факторлардың жиынтығы бейімделу ресурстарының кернеуі психикалық бейімделу тосқауылының бұзылуы (термин Ю.А. Александровский ұсынған) қиындық компенсаторлық механизмдердің "әлеуметтік" – ден "өмірлік, өмірлік" жазықтыққа ауысуы аномалды реакция. Бұл олардың агрессивті мінез-құлқын, дамуы бұзылған балалар мен мүгедек балаларды, дисфункционалды отбасылардан шыққан балаларды қоздыратын травматикалық

фактор. 4. Жасөспірімдер агрессиясының проблемасы – ата-аналардың проблемасы, бұл тәрбиенің болмауы. Әрине, егер әр түрлі отбасылар болса, бірақ, әдетте, агрессивті мінез-құлықты қоздыратын факторлар жасөспірімдер қауымдастығына қарағанда отбасында аз. Көптеген ата-аналар күнделіктерде балаларының мектептегі мінез-құлқы туралы жазбаларды оқуға таң қалады, өйткені үйде олар ешқашан өзін ұстамайды. 5. Жасөспірімдер агрессиясы-бұқаралық ақпарат құралдарының жаман әсерінің нәтижесі, фильмдер мен кітаптардың агрессивті кейіпкерлеріне еліктеудің салдары. Бұл ішінара шындық, бірақ әрдайым ауқымды зерттеулермен расталмайды. Тәжірибе көрсеткендей, мысалы, экшн-фильмді көргеннен кейін жасөспірімнің агрессия әрекетін жасау мүмкіндігі құрдастарына қарағанда жоғары, бірақ 2-3 сағаттан кейін агрессияға дайындығы орташа жас көрсеткіштерімен салыстырылады. Жасөспірімдер агрессиясының алдын алу міндетін қойған мұғалімдер жоғарыда аталған мифтердің тұтқында болмағанын қалаймын. Жасөспірімдер агрессиясы және ата-аналар. Содан кейін ата-аналардың көпшілігі жасөспірімдер ортасында агрессия проблемасына тап болады. Олардың балалары құрбан болған кезде. Егер 31 бала қолайсыз жағдайлардан сәтті аулақ болса немесе барлық отбасылардың құрдастарына қарсы агрессивті әрекет етсе, мәселе оның назарында. Жүз ата – ана құрдастарына агрессияны көрсеткен кезде балаларының мінез-құлқын жанама түрде мақұлдайды: олар қылмыскерге "берілейік" деп кеңес береді, өз құқықтарын қорғайды және "егер сіз киінсеңіз", дисфункционалды отбасылардан шыққан балаларға сенімсіздік тудырады ("олармен дос болмаңыз, олардың алкогольді ата-аналары бар") және жиі ұлтаралық қақтығыс. Агрессивті мінез-құлықты ресми түрде айыптай отырып, олар өз баласына табиғи ерекшелік жасайды. Бала жасөспірімге жетіп, референттік топтың табиғи жағдайына енген кезде (ата-аналар мен мұғалімдердің пікірі қазір жасөспірімдер ұжымының пікіріне қарағанда аз салмақты болады), олардың отбасы ішіндегі қарым-қатынастарында агрессивті мінез-құлықтың бұрыннан қалыптасқан стереотиптерін жаңғыртқан кезде олардың таңқаларлығы үлкен. Бұл жағдайда педагог – психологтың міндеті-ата-аналарға тәлімгер және кеңесші болу. Алайда, бұл жағдайда педагог-психолог жоғары құзыреттілік пен беделге ие болуы керек. Ата-аналарды мәселенің негізгі аспектілерімен таныстыру керек. Олардың баланың мінез-құлқына қатысты алаңдаушылықтары мұғалімнің сауатты психологиялық түсіндірмесін алуы керек. Көп жағдайда ата-аналармен арнайы семинарлар (айына кемінде бір рет) және жеке кездесулер (кем дегенде айына бір рет) өткізу ұсынылады. Көбінесе ата-аналар жиналысы аясында топтық сабақтарды өткізу үшін осы мектепте, сыныпта балаларға кеңес беретін мамандарды (дәрігерлер, психологтар) шақыру ұсынылады. Алайда ата-аналармен жеке әңгімелесуді педагог-психологтың өзі жүргізуі тиіс. Кейбір жағдайларда әңгімені қысқа телефонмен сөйлесуге дейін қысқартуға болады, бірақ бастысы – ата-аналармен үнемі байланыста болу. Ата-аналарды, егер олар өз баласындағы жасөспірім агрессиясының шабуылдарын өз бетінше түзете алмаса, онда оларға жеке көмек көрсете алатын немесе бүкіл ұжымның өміріне өте тиімді араласатын мамандармен кеңесу керек деп сендіру керек.

Әдебиеттер тізімі

1. **Основные направления психологической помощи дезадаптированным подросткам в контексте глобализации и взаимовлияния культур** (на примере РЦТП) // Молодые ученые о проблемах глобализации и взаимовлиянии культур: Материалы IV научной конференции молодых ученых факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби Алматы, 28.02.2003- С.212-215.
2. **Лоренц К.** Этология. – М.: Просвещение 1987 – 290 с.
3. **Тедеш Дж.** Теория социального влияния. – М.: Наука, 1989 – 204 с.
4. **Бандура А. Уолтерс Р.** Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Просвещение, 2009 – 366 с.
5. **Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность.** – М.: Просвещение, 1975 – С.109-110.
6. **Фрейд А.** Психология «Я» и защитные механизмы. – М.: Просвещение, 1993 – 563 с.

ӨОЖ 37.01

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРІНІҢ ӨМІРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Бектіғұлова Н. – №17 И.Трибуцын атындағы мектеп-гимназиясы, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Тараз қаласы, Меркі ауданы.

Мақалада қазақ даласында ұлттық мектептің қалыптасуына үлес қосқан белгілі тұлға Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық қызметі жайында айтылған. Сонымен қатар оның өмірлік құндылықтарымен байланысы талқыланған. Заманауи педагогикалық қызметтермен салыстырмалы түрде саралану да назаран тыс қалмаған.

Кілт сөздер: педагог, құндылық, қызмет, тұлға, заманауи, жаңашылдық, қазақ мектебі.